

ULUSLARARASI BANKACILIK SİSTEMİNDE MEVDUAT YARATIMI VE ÇARPAN ETKİSİ

Asis. Dr. İhsan ERSAN
İ. Ü. İşletme Fakültesi
Finans Kürsüsü

GİRİŞ :

Uluslararası bankacılık sisteminin mevduat yaratma gücü, uluslararası finans yazınının üzerinde en fazla durulan konularının başında gelmektedir.

«Devletsiz para»ların ulusal sınırlar dışında oluşturdukları uluslararası bir para ve sermaye sistemi olarak tanımlanan Euro-pazarlar 1973 sonrası petrol fonlarının da sisteme katılmaları ile büyük boyutlar kazanmışlardır. Gerçekten de günümüz de bu uluslararası pazar \$ 800 milyarı aşan olağanüstü bir boyuta ulaşmış durumdadır. Bu olgu uluslararası bankacılık sisteminin mevduat ve kredi yaratım gücüne ilgileri toplamış bulunmaktadır.

Ulusal sınırlar dışında dolaşan «devletsiz para» lara genel bir deyimle Euro - para (Euro - currency) denmektedir. Bu tanıma göre sözcelimi Euro-dolarlar A.B.D. sınırları dışında dolaşan finansal varlık ve borçlardır.

A.B.D. sınırları dışında dolaşım olgusuna karşın her Euro - dolar mevduatının kaynağı Amerika'daki bir bankadaki mevduattır ve bu ilişki süregelmektedir. Aynı bağlantı kuşkusuz diğer para birimleri için de geçerlidir.

İlk bakışta bir ikilem kanısı uyandıran bu ilişki fonların uluslararası transferinin teknik yönüne dayanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak fonların uluslararası transferine değinmek ve Euro - para yaratımı konusunu ele almak istiyoruz.

FONLARIN ULUSLARARASI TRANSFERİ VE EURO - PARA YARATIMI

Bilindiği gibi uluslararası sermaye işlemleri büyük ölçüde teleks ve benzer iletişim araçları yardımıyla banka hesaplarının transferi ile gerçek-

leştirmektedir. İşte ulusal sınırlar dışında dolaşan «devletsiz para» ların yaratımının kökeninde bu olgu yatmaktadır. Bu durumu somut bir örnekle ortaya koymaya çalışalım ⁽¹⁾.

ABC şirketi Amerika'daki Chase Manhattan bankasında buluna dolar mevduatlarının bir bölümünü bir Londra bankası olan Barclays'e aktarmak istemektedir. Durumun teleks ile Barclays bankasına bildirildiği anda şu iki sorunun yanıtlanması gerekmektedir.

İlk olarak Barclays elde ettiği bu yeni mevduatı Chase Manhattan bankasında mı bırakacak, yoksa bir başka Amerikan bankasını yeğleyecektir? Barclays bankasının bu aşamada herhangi bir banka değişikliğini düşünmediğini varsayalım.

İkinci olarak Barclays bankası sözkonusu mevduatı hangi süre ve faiz oranı üzerinden bulundurmaya arzulamaktadır? Bunun için de Barclays'in mevduatını cari faiz oranı üzerinden yedi gün süreli olarak tutmak istediğini düşünelim.

İki banka arasında sürdürülen diyaloga benzer bir diğer diyalog da aynı anda Barclays bankası ile mevduatı aktarılan ABC şirketi arasında süregelmektedir. Sözelimi ABC şirketinin mevduatını süresiz mevduat olarak Barclays bankasında bulundurmaya istediğini varsayalım.

Bu aşama sonucunda bir Euro - dolar yaratılmış durumdadır. Londra'daki mevduat dolar birimlidir ve Barclays bankası A.B.D. sınırları dışında bu dolarlar üzerinde güç sahibidir.

Barclays bankasının aynı tarihlerde bir başka şirketin (XYZ şirketi) kredi istemi ile karşılaştığını düşünelim. Sözkonusu şirket paranın yedi gün sonra İsviçre'ye, bankacılık işlemleri ile yetkili kıldığı Union Bank of Switzerland'a transferini istemektedir.

Kredi istemini kabul eden Barclays bankasının dolarları XYZ şirketinin hesabına aktarması gerekmektedir. Bunun için Barclays bankasının Chase Manhattan bankasına bir teleks çekerek, mevduatının Union Bank of Switzerland'e aktarımını istemesi sözkonusudur.

Artık bu aşamada Euro - dolar A.B.D. sınırları dışında alım satıma konu olmaktadır. Chase Manhattan bankasının hesaplarındaki tek değişiklik, ABC şirketinin mevduatının sahibinin kim olduğudur. Bu mevduatın sahibi artık Barclays değil, Union Bank of Switzerland'dır.

(1) Rita M. Rodriguez - E. Eugene Carter, *International Financial Management*, U.S.A., Prentice - Hall Inc., 1976, s. 462 - 464.

Bu zincileme sürecin ilginç yanı, ABC şirketinin Barclays bankasında bir mevduatı, XYZ şirketinin Barclays'den alınmış bir kredisi ve Union Bank of Switzerland'm ise bir Euro - dolar mevduatı olduğunu düşünmele-ridir.

Zincirleme süreç bu biçimde devam edecek, mevduatın Chase Manhattan yerine bir başka Amerikan bankasında bulundurulması durumu etkileyemeyecektir.

İşte canlandırılmaya çalışan fonların uluslararası transferi uluslararası bankacılık sisteminin mevduat yaratma potansiyelinin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası finansal düzeyde bir grup olarak bankaların mevduat ve kredi yaratmaları olgusu öneme sahiptir.

Uluslararası bankacılık sisteminde mevduat yaratımı ulusal bankacılık sistemine benzemektedir. Sistemin çalışmasını Milton Friedman ilginç bir örnekle şöylece ortaya koymaktadır ⁽²⁾.

Bir Amerikan şirketinin satın aldığı petrol karşılığı bir Arap şeyhine çekle 1.000.000 dolarlık bir ödeme yaptığını ve şeyhin çekin Londra'daki H bankasına transferini istediğini düşünelim.

H Bankasının durumu ne olacaktır? İlk olarak banka dolar cinsinden bir mevduata sahiptir ve sonuç olarak \$ 1.000.000'lık bir Euro - dolar yaratılmıştır.

Mevduat için bir faiz ödeme zorluğunda olan banka doğal olarak bu fonları kullanıma olanağına sahip bulunmaktadır. Bankanın güvence nedeniyle % 10 oranında mevduat karşılığı ayırdığını varsayalım. Bu durumda banka kredi isteminde bulunan bir İngiliz şirketine \$ 100.000'lık bir karşılık ayrıldıktan sonra kalan \$ 900.000'ı verebilecektir.

İngiliz şirketi bu parayı İsveç'ten ithal ettiği malların bedelini ödemek için kullanmaktadır. İsveçli ihracatçı ise çeki Stokholm'daki bankasında daha önce açtırmış olduğu tasarruf hesabına yatıracaktır. Bu son bankanın da aynı karşılık oranı ayırdığı varsayıldığında, \$ 810.000 tutarında bir kredi açma olanağı doğmuş olmaktadır.

Arap şeyhinin ilk mevduatından üreyen Euro - dolar tutarı bu aşama-oldukça ilginç bir görünüm kazanmıştır :

(2) Milton Friedman, *The Euro - Dollar Market : Some First Principles*, U.S.A., University of Chicago, s. 7 - 10.

	Banka 1	Banka 2	Banka 3
Şeyh	\$ 1.000.000		
İngiliz ithalatçı	— 900.000		
İsveç bankasından			
İsveçli ihracatçı		\$ 900000	
İsveç bankasından kredi alan		— 810000	
Kredi alanın mevduatı			\$ 810 000

Bu işlemler sonucu A.B.D. dışındaki Euro - dolar mevduatlarının toplamı \$ 2.710.000'dir. (3)

Acaba bu sürecin, başka bir anlatımla mevduat yaratımının sınırı ne olacaktır? Fonların Amerikan bankacılık sistemine geri dönüşü bu çoğaltım sürecini sona erdirecektir. Örneğimizde İsveç bankasından kredi alan bireyin bu para ile bir Amerikan firmasına ödemede bulunduğunu ve bu firmanın da bu parayı bir Amerikan bankası olan Chase Manhattan'a yatırdığını varsayalım. Bu durumda dönem sonunda Euro - dolar mevduatları toplamı şeyhin hesabındaki \$ 1.000.000 ve İsveçli ihracatçının hesabındaki \$ 900.000'den oluşan \$ 1.900.000 olacaktır. Bu durumda efektif çarpan ;

$$\frac{\$ 1.900.000}{\$ 1.000.000} = 1.9 \text{ olmaktadır.}$$

Görüldüğü gibi uluslararası bankacılık sisteminde mevduat yaratımının sınırını belirlemede «çarpan etkisi» (multiplier effect) karşımıza çıkmaktadır.

Gerçekten de Euro - para çarpanı «devletsiz» paraların uluslararası düzeyde oluşturdukları bütünleşmiş para ve sermaye sisteminin, bir diğer deyişle Euro - pazarların hızlı gelişiminde birincil bir öneme sahiptir. Bu nedenle çarpan olgusuna öz olarak değinmek yararlı olacaktır.

EURO - PARA ÇARPANI

Uluslararası finans yazımında Euro - para çarpanına ilişkin olarak temel iki yaklaşım gözlenmektedir.

İlk yaklaşımın temsilcileri Friedman ve Bell'dir. Bunlar mevduat karşılığı ayırma zorunluluğunun olmaması durumunda çarpanın oldukça bü-

(3) Toplam Euro - dolar mevduatlarının dökümü şöyledir : Şeyhin Londra bankasındaki \$ 1.000.000'lık hesabı + İsveçli ihracatçının Stockholm bankasındaki \$ 900.000'lik hesabı + İsveç bankasından kredi alan bireyin \$ 810.000'lik mevduatı.

yük olacağını öne sürmektedirler. Gerçekten ulusal para otoritelerinin bankaların yabancı para işlemlerini fazlaca sınırlamadıkları Euro - pazarlarda mevduat karşılığı ayırma zorunluluğu yoktur.

Bu yaklaşım doğrultusunda Friedman ekolü başlangıç mevduatının sonuza dek artışını kabul etmekte ve bu olgunun uluslararası likidite üzerinde olumsuz etkiler yapabileceğini ileri sürmektedirler ⁽⁴⁾.

Öte yandan Klopstock'un öncülüğünü yaptığı diğer ekol sistemden sızmalar nedeniyle çarpanın değerinin yaklaşık olarak 0.50 ile 0.90 arasında değiştiğini öne sürmektedirler.

Bu iki ekolün başlıca temsilcileri olan Friedman ve Klopstock'un akademik tartışmaları zaman zaman oldukça ilginç boyutlar kazanmıştır.

Sözgelimi uluslararası bankaların açmış oldukları kredilerin ancak küçük bir bölümünün sisteme mevduat olarak döndüklerini ileri süren Klopstock, bu büyük sızmayı göremiyen Friedman'ı hayalperestlikle suçlamaya kadar işi götürmüştür ⁽⁵⁾.

(5) Fred H. Klopstock «Money Creation in the Euro - Dollar Market — A Note on Professor Friedman's Views», *Monthly Review*, Federal Reserve Bank of N.Y., January 1970, s. 13.

Clendenning ise bu iki farklı görüşü uzlaştırma çabası vermiştir. Merkez bankalarının rezervlerini modele katan Clendenning'e göre merkez bankalarının rezervlerinin bir bölümünü uluslararası para ve sermaye sistemine yatırımları durumunda çarpanın değeri büyük, karşıt durumda ise küçük olacaktır.

Bu uzlaştırma çabası ne yazık ki başarılı olamamıştır ; Makin ve Lee tarafından aynı dönemi içeren (1964 - 70 yılları) ve merkez bankalarının rezervlerini pazara tekrar yatırdıkları varsayımına dayanan iki ayrı çalışmada oldukça farklı bulgular ortaya çıkmıştır.

Makin sistemde uzun dönemde çarpanın değerini ortalama olarak 15.45, Lee ise 1.51 olarak bulmuşlardır ⁽⁶⁾.

(4) Çarpanı $k = \frac{1}{\text{Mevduat karşılık oranı}}$ olarak formüle edebiliriz. Uluslararası

bankaların yasal olarak karşılık ayırma zorunlulukları olmadığı için $k = \frac{1}{0}$: oo'ya

eşit olmaktadır.

(6) John Hewson - Eisuke Sakakibara, *The Eurocurrency Markets and their Implications*, U.S.A, D.C. Heathand Co., 1975, s. 121.

Fritz Machlup ise bankaların düzenli olarak karşılık bulundurma oranlarının çarpanı belirlemeyi olanaksız kıldığını ileri sürmektedir.

Niehans öne sürdüğü «kısmi cüzdandan yaklaşım» (partial portfolio approach) ile mevduat ve kredilerin sisteme dönme oranlarını faiz farklılıklarına bağlamış ve sabit katsayılı çarpanın faize karşı duyarlılığını açıklamaya çalışmıştır.

Masera ise alternatif bir model getirmemekle birlikte, borç veren ve alanın yeğlemelerini göstermediği gerekçesiyle sabit sızma oranları (fixed leakage ratio) varsayımına karşı çıkmıştır.

Özetle çarpana ilişkin çalışmaların büyük bir bölümü sabit sızma (fixed leakage) varsayımına dayanmaktadır. Son zamanlarda ise bu sızma oranının sabit olmayıp uluslararası para ve sermaye pazarlarındaki birey ve kuruluşların cüzdandan tercihlerinden oluştuğu, bunun da faiz oranlarından etkilenen bir model ile incelenmesinin daha yerinde olduğu öne sürülmektedir.

SONUÇ

Uluslararası bankacılık sisteminde mevduat yaratımı fonların uluslararası transferi kavramına dayanmakta ve mevduat yaratımının sınırını belirleyen temen etmen çarpan olgusu olmaktadır.

Çarpan etkisine yönelik temel iki yaklaşımdan biri olan Friedman ekolü, uluslararası bankaların yasal olarak mevduat ayırma zorunluklarının olmayışı nedeniyle çarpanın değerinin sonsuza eşit olacağını ve bu nedenle uluslararası bankacılık sisteminin mevduat yaratma potansiyelinin sınırsız olduğunu öne sürmektedir.

Öte yandan Klopstock ekolü ise sistemden sızmalar nedeniyle küçük bir çarpan değerini ve sonuç olarak da sınırlı bir mevduat yaratım potansiyelini savunmaktadır.

Görüşümüze göre sözkonusu temel iki yaklaşım uluslararası bankacılık sisteminin mevduat ve kredi yaratım potansiyelini belirlemede yalnız başlarına yetersiz kalmakta ve gerçekçi bir değerlendirme için faiz farklılıklarını göz önüne almak gerekli olmaktadır.

Gerçektende uluslararası bankaların yasal mevduat karşılığı ayırma zorunda olmayışları Friedman ekolünün dayandığı bir olgudur. Fakat bu-

rada ulusal ve uluslararası bankacılık sistemleri arasındaki bir ayrılığı belirtmek yerinde olacaktır.

Uluslararası finansal pazarlarda faaliyet gösteren bankalar merkez bankası parasından değil de, diğer bankaların süresiz mevduatlarından oluşan bir likidite bazına dayanmaktadırlar.

Diğer bankalara olan bu yükümlülük bankaların mevduat ve kredi yaratmalarında bir tür karşılık işlevi gerçekleştirmektedir. Bir diğer anlamıyla bankalararası bu karşılıklı denetim düzeni, pazarda etkin olan bankaların kendi kendilerine bir mevduat karşılığı ayırmalarını gerektirmekte, bu da uluslararası bankacılık sisteminin mevduat ve kredi yaratımını sınırlayan bir etki yapmaktadır.

Bunun yanısıra faiz dalgalanmaları da dengeleyici bir etken olmaktadır. Uluslararası bankacılık sistemine fon akışı uluslararası pazarlarda geçerli faiz oranlarını düşürmekte ve bunun sonucunda faizden duyarlı fonlar ulusal bankacılık sistemine dönmektedir. Ulusal pazarlar bir yerde mevduat sahipleri açısından uluslararası finansal pazarların seçeneği durumundadır. Faiz dalgalanmalarının da modele katılması uluslararası bankacılık sisteminin mevduat yaratım potansiyelinin oldukça sınırlı olduğunu vurgulamaktadır.

Uluslararası bankacılık sisteminin mevduat yaratım gücünün ve dolayısıyla dünya enflasyonuna katkısının korkulduğu kadar fazla olmaması, kuşkusuz uluslararası para ve sermaye sisteminin denetiminin gereksiz olduğunu öne sürenleri, sevindirici bir olgudur.

KAYNAKLAR

1. Friedman Milton, *The Euro - Dollar Market : Some First Principles*, U.S.A., University of Chicago.
2. Klopstock H. Fred, *The Euro - Dollar Market : Some Unresolved Issues*, U.S.A., International Finance Section, 1968.
3. Klopstock H. Fred, «Money Creation in the Euro - Dollar Market - A Note of Professor Friedman's Views *Monthly Review*, Federal Reserve Bank of N.Y., January 1970.
4. Hewson John - Sakakibara Eisuke, *The Eurocurrency Markets and their Implications*, U.S.A., D.C. Heath and Co., 1975.
5. Lee E. Boyden, «The Euro - dollar Multiplier» *Journal of Finance*, September, 1973.
6. Rodríguez M. Rita — Eugene E. Carter, *International Financial Management*, U.S.A. Prentice Hall Inc., 1976.
7. Samuelson A. Paul, *Economics*, 2 th Ed., Tokyo McGraw Hill.